

PERİFRASTİK ÇİFTLERDE ANLAM AYIRICI HUSUSLAR VE SEMANTİK HİYERARŞİ ÜZERİNE

Adnan KARABEYOĞLU*

ÖZET

İncelemede *ad + fiil* birleşmeleri şeklinde kurulan bir kısım perifrastik yapıların sentetik usuldeki karşılıkları ile aralarındaki farklılıklara temasla birlikte, esas olarak, aynı adla ancak farklı fiillerle aynı morfo-sentaktik görevi ifa etmek üzere kurulmuş perifrastik çiftlerde fiil unsurlarının birleşikteki semantik hususiyetleri ele alınmaya ve bu tür perifrastik birleşmelerde anlam ayırıcı hususlar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Perifrastik çiftler, morfo-sentaks, kılınış, semantik hiyerarşi.

ON DISTINCTIVE SEMANTICAL FEATURES OF PERIPHRASTIC DOUBLETS AND THEIR SEMANTICAL HIERARCHY

ABSTRACT

This article discusses differences between some features of periphrasis and their synthetic opposites. Of particular interest are the distinctive semantical features of those periphrastic doublets, constructed using the same noun but different verbs, which have the same morpho-syntactic functions.

Key Words: Periphrastic doublet, morpho-syntax, manner of action, semantical hierarchy.

*Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili Anabilim Dalı,
adnan.karabeyoglu@kocaeli.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

0.

Türkiye Türkçesinde *ad + fiil birleşmelerinde* görev alarak adların fiilleşmesini sağlayan yardımcı fiillerle oluşturulan birleşik yapılar Deny (1941), Banguoğlu (1990), Ergin (1993), Karahan (1999), Korkmaz (2003), Özkan (2004) yanında Ediskun (1999), Gencan (2001), Kononov (2001), Zeynalov (1986, 1993) gibi araştırmacılar tarafından *mürekkep fiil; karmaşık fiil* şeklinde veya *tam yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller, yarı yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller* yahut daha ayrıntılı olarak (Bk. Korkmaz 2003: 791-810) *I. Esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller: 1. Bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller, 2. Bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller (karmaşık fiiller); II. Anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller* şeklinde çeşitli adlandırmalarla tasnif edilmiş olmakla birlikte bu yapıların aynı adla ancak farklı fiillerle aynı morfo-sentaktik görevi ifa etmek üzere kurulmuş olanları üzerine bir bahis açılmadığı görülür.

Bunların yanında Türkçede yardımcı fiiller üzerine yapılan çeşitli incelemelerde de bu bahis üzerinde durulmadığı müşahede edilir (Bk. Altınöz 2003, Canlıses 2002, Ertane-Baydar 2002, Ghazy 2001, Kaya 2007, Kurutaş 1997, Kutlu Ergür 1998, Özkan 2007, Sakça 2003, Sev 1997, Tokyürek 2005, Yılmaz 1988). "*Yapmak Neden Etmek Yerine Kullanılıyor -Tarihsel Bir Bakış-*" adlı çalışmasında Boeschoten (2003)'in ise bu fiillerin kullanılışları üzerinde durmakla birlikte kısmen *et-* fiilli örnekler yerine kullanılan *yap-* fiilli örneklerin tarihî bakımdan dağılımını öne çıkardığı görülür. *Ol-* fiilini ele aldığı çalışmasında Karabacak (2004) ve *al-* fiilini incelediği yazısında Şen (1999) bu bahsi konu edinmemiştir.

1.

Sintetik (eklemeli) ve perifrastik (analitik, tasvirî, dolaylı) yapılar adların bir hareket kavramı haline getirilmesinde, bir başka deyişle hareket kavramı olarak ifadesinde kullanılan iki ayrı yol olup birincisi Türkçede adlardan fiil türeten *+A, +IA* gibi ekler vasıtasıyla, ikincisi *ad + fiil birleşmesi* şeklinde birden fazla kelimenin birleşik yapı hüviyeti kazanmasıyla oluşur.

Ad + fiil birleşmesi şeklinde ortaya çıkan perifrastik yapılar *baba ol-* (\neq *babala-*, *babalaş-*, *babalan-*) gibi ya sintetik yolla ifade edilemeyen hareket kavramlarının ifadesine veya sintetik usulde karşılığı mevcut *zayıflamak = zayıf düşmek* vb. hareket kavramlarının, az veya çok, bir anlam ayırtısıyla ifadesine imkan tanır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Örnek olarak:

Geçen hafta hastalandığım için gelemedim örneğinde *hastalan-* fiili yalnız *başlama* kılınışında sezilirken *geçen hafta hasta olduğum için gelemedim* örneğinde *hasta ol-* fiili *başlama* veya *süreklilik* kılınışında sezilebilir. Bu çerçevede sentetik *hastalan-* ve perifrastik *hasta ol-* arasındaki semantik farklılığın onların kılınış hususiyetleri etrafında ortaya çıktığı görülür. Zikredilen anlam ayırtıları üzerine yine bir diğer mukayese sentetik yapıdaki *okla-*, *taşla-* fiilleri ile *ok vur-*, *taş vur-* perifrastik yapıları üzerinde de gösterilebilir: *Okla-* ve *taşla-* fiilleri ifade ettikleri fizikî hareket kavramları bakımından *ok* ve *taş* nesnelere belirli bir hedefe doğru, ancak hedefe ulaşmayı vurgulamayan bir atılma hareketini anlatırken *ok vur-* yapısının *okla-* fiilinden *vur-* fiilinin sahip olduğu *bitiş* kılınışı (hareketin bitiş anının vurgulu olması) dolayısıyla sonucu, yani hedefe ulaşmayı vurgulayan bir semantik farklılık yönüyle; *taş vur-* yapısının ise *taşla-* fiilinden, benzer şekilde sonuç vurgulama yanında *nereden söyledim o sözleri, artık her fırsatta bana taş vuruyor* ifadesinde olduğu üzere, fizikî hareket kavramı dışında bir hareketi ifade etmesi yönüyle de ayrıldığı görülür.

2.

Söz dizimi (sentaks) ilişkisi bakımından *özne + yüklem* (*heyecan gel-*), *nesne + yüklem* (*intikam al-*), *zarf + yüklem* (*berbat ol-*) dizimi şeklinde cümle kavramı hâlinde oluşmuş birleşmeler olarak ortaya çıkan bu tür perifrastik yapılarda fiil unsurları önlerindeki adları hareket ifade eden bir kavram (fiil) haline getirmek suretiyle morfolojik bir hüviyet kazanan sentaktik unsur durumuna gelirler.

Fiillerin adlarla oluşturdukları bu yapılarda gösterdikleri morfo-sentaktik hususiyetlerin bir kısmını ad unsurunun bildirdiği kavramı bu yapıların söz diziminde öznesi, nesnesi yahut tamlayıcısı konumunda bulunan unsura yüklemek, onların bu kavramla nitelenmesini veya salt bir hareket kavramı halinde gerçekleşmesini sağlamak etrafında (= *özne niteleme*, *nesne niteleme*, *tamlayıcı niteleme*, *gerçekleştirme* başlıkları altında)¹ toplamak mümkündür:

¹ Bu başlıklar bir kısım fiillerin bu tür birleşmelerde gösterdikleri morfo-sentaktik hususiyetler itibara alınarak tarafımızca verilmiştir. Bu hususta ayrıca bk. Karabeyoğlu 2008.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- (1) *Bütün iş berbat oldu.*
- (2) *Ali beni hasta etti.*
- (3) *Maça heyecan geldi.*
- (4) *Ali tebessüm etti.*

(1) örneğinde *berbat* adının bildirdiği kavramın özne konumundaki *iş* varlığına yüklenmesi, öznenin bu kavramla vasıflanması, *berbat hâle gelmesi*; (2) örneğinde nesne konumundaki *ben* varlığına *hasta* kavramının yüklenmesi, *ben*'in *hasta hâline getirilmesi*; (3) örneğinde tamlayıcı *maç* unsurunun birleşikteki *heyecan* kavramıyla vasıflanması, *maçın heyecanlı bir hâl alması*; (4) örneğinde ise *Ali*'nin *tebessüm* işini gerçekleştirmesi söz konusudur.

3.

Sintetik usuldeki karşılıklarıyla mukayesesi bir tarafa bırakıldığında, bu tür yapılarda *sıkıntı çek-*, *sıkıntı ver-* gibi aynı adın bir hareket kavramı haline getirilmesinde farklı fiillerin farklı morfo-sentaktik görevle yer alması yanında farklı fiillerin aynı morfo-sentaktik görevi ifa etmek üzere aynı ad unsuru etrafında tezahür eden kimi hareketlerin, olayların anlatılmasında *dar ol-*, *dar gel-*, *dar düş-*; *ateş aç-*, *ateş et-*; *feryat et-*, *feryada gel-*; *iman et-*, *imana gel-*; *keyif al-*, *keyif bul-*; *ok sal-*, *ok vur-*; *acı sal-*, *acı ver-*; *banyo al-*, *banyo yap-*; *park et-*, *park yap-* gibi birleşmelerde olduğu üzere birden fazla örnek verdiği de görülür:

- (5) *Bu gömlek sana biraz dar oldu*
- (6) *Bu gömlek sana biraz dar geldi.*
- (7) *Bu gömlek sana biraz dar düştü.*

Yukarıdaki (5) – (7) örneklerinde olduğu üzere farklı fiillerin bir hareket veya olayın (= özne konumundaki *gömleğin dar vasfına sahip olmasının*) ifadesinde aynı morfo-sentaktik görevi (= *özne niteleme*) ifa etmeleri bakımından aynı derecede olmaları yönüyle birbirlerinin yerine kullanılabilmesi mümkün olmakla birlikte, bu tür birleşmelerin karşıladıkları hareket kavramlarının, birleşmede yer alan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

fiillerin çeşitli hususiyetleri göz önünde tutulduğunda, anlam tahlilleri açısından aynılık göstermediği de müşahede edilir.

Bir başka deyişle, farklı fiillerin aynı adla birleşmek suretiyle o adın karşıladığı varlık ile ilgili bir hareket kavramının ifadesine, aynı sentaktik görevle, imkan tanımak üzere birleşik yapılar oluşturması, tabiatıyla, bu yapıların ifade ettikleri anlamlar açısından, birleşmelerde görev alan fiillerin taşıdıkları kılınış (dinamik: başlama ve bitiş, statik: süreklilik) hususiyetleri² ve gerçekleşme şekil ve tarzları (oluş, kılış; ihtiyarî, gayri ihtiyarî; çok kezlilik, birdenbirelik; şiddet, kuvvet vb.) bakımından gösterdikleri farklılıklar çerçevesinde ortaya çıkan bir takım anlam ayırtılarını üzerlerinde bulunduklarına işaret eder.

Bu çerçevede (5), (6) ve (7) örnekleri arasındaki anlam farklılıklarının tespiti için tutulacak yolun bu birleşmelerde yer alan *ol-*, *gel-*, *düş-* fiillerinin taşıdıkları kılınış ve gerçekleşme şekil ve tarzları etrafında uygulanacak bir anlam tahlili yönünde olacağı açıktır.

Bahsedilen örnekleri bu tür bir tahlile tabi tuttuğumuzda (5) örneğindeki *ol-* fiilinin *başlama*, (6) ve (7) örneklerinde *gel-* ve *düş-* fiillerinin ise *bitiş* kılınışına sahip olduğu; (5) ve (7) örneklerindeki *ol-* ve *düş-* fiillerinin *oluş*, (6) örneğindeki *gel-*'in ise tek başına karşıladığı fizikî hareket bakımından *geçişsiz*, *kılış* vasfı taşıyan bir fiil olmakla birlikte *dar gel-* birleşmesinde *anlık olmayan* bir oluşu anlattığı; yine (7) örneğindeki *düş-* fiilinin karşıladığı fizikî hareket bakımından gerçekleşme tarzında ise bir şiddeti üzerinde barındırdığı ortaya çıkar. Bu tahlil dolayısıyla da *gel-* ve *düş-* fiilleri ile kurulan yapıların bahsedilen hareket kavramı (*gömleğin dar vasfına sahip olması*) için taşıdıkları semantik değer, *ol-* ile oluşturulan yapının taşıdığı *giriş*, *başlama sınırı vurgulu* bir hareket kavramının aksine, bunların *bitiş* kılınışına sahip olmaları çerçevesinde *hareketin son sınırını (sonuç) vurgulama* şeklinde tezahür etmekte olduğu; aynı kılınış hususiyetine sahip bu iki fiil arasındaki farkın, *gel-*'in *anlık olmayan bitiş* kılınışında bir hareketi anlatan, *düş-*'in ise *anlık* bir hareket olması yanında *şiddet* taşıyan bir oluş halinde vuku bulan gerçekleşme tarzı vasıtasıyla birleşige kattığı bir vurgulama, kuvvetlendirme sezdiren yönüyle kendini göstermekte olduğu görülür.

Ayrıca, temas edilen bu hususlar dahilinde olmak üzere, aynı adın, aynı morfo-sentaktik görevle bir hareket kavramı halinde ifade edilmesine imkan tanıyan farklı fiiller vasıtasıyla oluşturulan bu tür

² Fiillerin kılınış hususiyetleri için bk. Johanson 2000.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

perifrastik birleşmelerde *hasta ol-*, *hasta düş-* = *hastalan-* örneğinde olduğu gibi sentetik usulde karşılığı mevcut bulunsun veya *dar ol-*, *dar gel-*, *dar düş-* ≠ *darla-*, *darlan-*, *darlaş-*'ta olduğu üzere mevcut bulunmasın, perifrastik usulde kendisiyle kurulması mümkün olduğu takdirde, *ol-* ile meydana getirilen birleşiklerin zikredilen hareket kavramı bakımından, *ol-* fiilinin ontolojik olarak salt ve eksiksiz tam bir oluş bildirmesi hasebiyle, *esas yapı* hükmünde olacağı açıktır ki bu itibarla da (5) – (7) örneklerinde zikredilen hareket kavramı (*gömleğin dar vasfına sahip olması*) için *ol-* fiili ile kurulan birleşigi *esas yapı* hükmünde, diğerlerini ise *tâlî ifade şekilleri* olarak yorumlamak, kanaatimizce, uygun olacaktır.

(8) *Terörist polise ateş açtı.*

(9) *Terörist polise ateş etti.*

(8) ve (9) örneklerindeki *ateş aç-*, *ateş et-* birleşmelerinde *aç-* ve *et-* fiil unsurlarının her ikisinin morfo-sentaktik görevi önlerindeki *ateş* ad unsurunun bildirdiği kavramın meydana getirilmesi, gerçekleştirilmesini sağlamak yönünde olmakla birlikte (8) örneğinde *aç-* fiilinin *başlama*, (9) örneğinde ise *et-* fiilinin (tek başına *meydana getirmek*, *gerçekleştirmek* anlamlarıyla *bitiş* kılınışında olmakla birlikte bu birleşik yapıyla) *süreklilik* kılınışında bir hareket kavramı şeklinde karşımıza çıkmaları bu perifrastik yapıların ifadesine imkan tanıdıkları olayın birbirinin aynısı olmadığına delalet etmektedir ki bu da bize *ateş aç-* örneğinde birleşikteki *başlama* kılınışına sahip fiil vasıtasıyla zikredilen olayın (-*DI* zaman eki ile birlikte) başlangıç anının vurgusuyla birlikte devam safhasının; *ateş et-* örneğinin ise *süreklilik* kılınışına sahip fiil unsuru dolayısıyla olayın tamamlanmışlığının, *bitiş* safhasının anlatıldığını sezdirir.

(10) *Bu maçtan büyük bir keyif aldık.*

(11) *Fatih Tekke'yle Emre'nin müthiş şovuyla keyif bulduk* (Gürcan Bilgiç, 31 Mart 2008, Sabah Gazetesi)

(10) ve (11) örneklerindeki *keyif al-* ve *keyif bul-* yapıları ise sentetik usulde *keyiflen-* şeklinde karşılanan bir hareket kavramının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

perifrastik usulde *al-* ve *bul-* fiilleri vasıtasıyla yeniden, farklı tarzla ifade edilmiş şekilleridir. Bu tür perifrastik birleşmelerde görev alan fiiller, birleşğe, tabiatıyla esas fiil hâlinde üzerlerindeki taşıdıkları hususiyetlerle katılırlar (Bk. Butt 2004). Bu itibarla, bunlar kılınışları bakımından tahlil edildiğinde *keyiflen-* fiilinin *başlama*, diğer ikisinin ise *bitiş* kılınışına sahip olduğu görülür. Bununla birlikte *al-* fiili fizikî hareket kavramı olarak *bir şeyi (elle veya bir araçla tutarak) bulunduğu yerden ayırmayı; mülkiyete geçirmeyi, sahip olmayı, edinmeyi* anlatırken *bul-* bir şeyle karşılaşmayı, bir şeyi keşfetmeyi ifade eder. Ayrıca ihtiyârî (eyleyenin kontrolünde, ihtiyârında) bir fiil olan *al-* ile gayrı ihtiyârî *bul-* fiili kıyaslandığında birincisi *anlık olmayan* bir gerçekleşme biçimine sahip iken ikincisi *anlık* bir hareket şeklinde gerçekleşir.

(12) *Sen durup raks edersen karşına ben boyun eğem* (Tarlan 1992: 472. gazel)

(13) *Raks urup okuya bu şîr-i teri döne döne* (Tarlan 1992: 472. gazel)

(14) *Kafirler iman etti.*

(15) *Kâfir isen zulmü ko şimdengeri imâna gel* (Tarlan 1992: 343. gazel)

(16) *Çocukcağz acıyla feryat etti.*

(17) *Bağrına taşlar basıp feryada gel* (Tarlan 1992: 344. gazel)

(12) – (13) örneklerindeki *raks et-*, *raks ur-* ile (14) – (17) örneklerinde *iman et-*, *imana gel-*, *feryat et-*, *feryada gel-* birleşiklerinde *et-*, *ur-* ve *gel-* fiilleri, söz diziminde öznenin birleşikteki ad unsurlarıyla bildirilen kavramları salt gerçekleştirmesi yönünde, önlerindeki adların bir hareket kavramı hâline getirilmesini sağlamak göreviyle kullanılmışlardır. *Ol-* fiili ile meydana getirilen birleşiklerde olduğu gibi *et-* fiili de, perifrastik usulde kendisiyle kurulması mümkün olduğu takdirde, zikredilen hareket kavramı bakımından bu tür birleşiklerde ontolojik olarak salt bir kılış bildirmesi hasebiyle esas yapı hükmünü taşımaktadır. Bu itibarla da (12), (14) ve (16) örneklerinde *raks et-*, *iman et-*, *feryat et-* birleşikleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ifade edilmek istenen hareket kavramları için bu tür perifrastik birleşmelerde *esas yapı* hükmündedir. Bunun yanında (13) örneğindeki *raks ur-* yapısında, *ur-* fiilinin -bu fiil her ne kadar *bitiş* kılınışıyla bir *sonuç vurgulamaya* sahip olmakla birlikte önündeki *raks* ad unsurunun anlattığı işin hareket bütünlüğü, kompleksif oluşu dolayısıyla bu yapıda dönüşümsüzlük hüviyetine *tebâdül eder*³- fiziki hareket kavramı olarak gerçekleşme biçiminin taşıdığı şiddet veya kuvvet yönü ile (12) örneğindeki *raks et-* yapısından ayrıldığı; (15) ve (17) örneklerinde *gel-*'in ise *anlık olmayan bitiş* kılınışında bir fiil olarak *sonuç vurgulama* yönüyle *et-* fiilinin *iman et-* yapısındaki *başlama ve süreklilik*, *feryat et-* yapısındaki *süreklilik* kılınışından ayrılık gösterdiği anlaşılır. Bu son husus *O Allah'a iman ediyor*, *çocuk feryat ediyor* ifadeleri ile *O Allah'a imana geliyor*, *çocuk feryada geliyor* ifadeleri arasındaki kılınış farklarının test edilmesi suretiyle de teyit edilebilir:

-*DI* zaman eki tek başına kullanıldığında genel itibariyle *başlama* fiillerinde *başlama* (ve/veya muktedirlik) ve devam (*uyudu* ibaresi aksi belirtilene kadar *uyudu ve hala uyumakta* olduğunu sezdirir), *bitiş* ve *süreklilik* fiillerinde *sonuç* (veya devam eden süreçten ayrılma) (*kalktı/yazdı* ibareleri *kalktı/yazdı ve hala kalkmaya/yazmaya devam ediyor*'u sezdirmez); *-(I)yor* zaman eki tek başına kullanıldığında ise *başlama* fiillerinde *başlama* (ve/veya muktedirlik), *başlangıca yaklaşma* veya *süreklilik* (*yatıyor* ibaresi eyleyenin *yatmaya yöneldiği*, *yatmak üzere* veya *yatmakta* olduğunu), *bitiş* fiillerinde sürecin sonuca yönelmesi veya sonuca yaklaşma (*düşüyor* ibaresi sürecin sonuca yöneldiği, *patlıyor* ibaresi *patlamak üzere* olduğunu), *süreklilik* fiillerinde ise süreçte devamı (*yazıyor* ibaresi sürecin devamlılığını) sezdirir.

Bu izahlar etrafında (15) ve (17) örneklerindeki *imana gel-* ve *feryada gel-* yapılarında henüz öznenin *imana*, *feryada gelmediği* (*iman*, *feryat etmediği*) *ancak gelmek* (*iman*, *feryat etmek*) *üzere olduğu* anlaşılır. Fakat, bütün bunların yanında (17) örneğinde *feryada gel-* diziminde *gel-* fiilinin *esas fiil* hüviyetini koruduğu, morfo-sentaktik bir hüviyet kazanmadığı düşünülür ve dizim eğer bu şekilde yorumlanmak istenirse fiilin semantiko-sentaktik (semantik değerinin sentaktik bakımdan cümle unsurlarına tesiri) hususiyeti de değişecektir ki bu ikinci hâlde dizim *feryat edene*

³ Fiillerin dönüşümlü-dönüşümsüzlük bakımından hüviyet değişiklikleri için bk. Johanson 2000: 41-51.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(veya çıkan sese) *doğru gel* olarak fiilin semantik içeriğinin fizikî bir hareket kavramı ifade etmesi şeklinde anlaşılır (ancak, bizim, *feryada gel-*'in burada bu şekilde yorumlanamayacağı düşüncesinde olduğumuzu da belirtmekte fayda buluyoruz).

4.

Ayrıca, yukarıda zikredilen farklı fiillerin aynı adla aynı morfo-sentaktik hususiyeti göstererek birleşmesi ve bu suretle perifrastik çiftler oluşturması hususu için Tarihî Türkçe (Eski ve Orta Türkçe) dönemlerinden *ig bol-*, *ig kel-*, *ig teg-*; *tapug kıl-*, *tapug tut-*; *ölüm kel-*, *ölüm tegin-*; *kşanti kıl-*, *kşanti bir-*; *açığ emgek tegin-*, *emgek kör-*, *sav ur-*, *sav kıl-* gibi çeşitli örnekler getirmek de mümkündür:

(18) *Biçin künde ig bolsar başın agritur*
(Tokyürek 2005: 26)

Maymun gününde hastalansa başını ağrıtır

(19) *Tutup yerge çaldı ağır ig kelip* (KB 1056.
beyit)

Ağır hastalık geldi; onu tutup, yere vurdu.

(20) *Neñ isig ig tegmegey* (Tokyürek 2005:
373)

Asla sıcak hasta olmayacak

(21) *Eren er katında özin kızledi / tapug kıldı*
yüz yıl anı azladı (KB : 3234. beyit)

Gerçek insan başkalarının yanında kendini gizlemiş; yüz yıl ibadet kılmış ve bunu da azımsamış.

(22) *Ögdi sözlep tapıq tutup öz boşug kolunu*
(Tokyürek 2005: 376)

Mehdiye söyleyerek kulluk (ibadet) edip asıl boşu niyaz ile ...

(23) *Ölüm kelmez erken ölümke itin* (KB: 1370.
beyit)

Ölüm gelmeden sen ölüme hazırlan.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(24) *Zharia ulug dintarning ölüm teginmiş*
(Tokyürek 2005: 374)

Zharia büyük azizin ölümü gelmiş.

(25) *Ayig kılınçlarıg ökünmek kşanti çamhuy kilmaklıg şlok nomlar eşidülür bolur tüşedi* (Tokyürek 2005: 92)

Kötü hareketler için tövbe edip kanunlar işitmişler

(26) *Bursong kuvraglar yme kşanti birdiler*
(Tokyürek 2005: 371)

Cemaatler yine tövbe verdiler (ettiler).

(27) *Açıg emgek teginür biz* (Tokyürek 2005: 373)

Acı çekeriz.

(28) *Begin inçke tegrür bu emgek körüp* (KB: 2962)

Beylerini huzura kavuşturmak için zahmet çekerler.

5.

Bir kısım fiillerin ifade ettikleri hareket kavramı çerçevesinde ortaya çıkan temel veya yan anlamları etrafında belirsiz veya hâl ekli ad unsurları ile birleşmek suretiyle yeni bir hareket kavramını karşılamak üzere oluşturdukları birleşik yapılara, yine ifade ettikleri hareket kavramının taşıdığı hususiyetlerle katılması ve bu hususiyetleriyle birlikte oluşturulan yeni hareket kavramının içeriğini (zayıf veya kuvvetli bir şekilde) yönlendirmesi tabîi bir durumdur.

Yukarıda bir kaç örneği etrafında incelemeye çalıştığımız aynı adla farklı fiillerin aynı morfo-sentaktik görevi yüklenmek suretiyle oluşturdukları perifrastik birleşmeler arasındaki anlam ayırıcı hususların da fiillerin üzerlerinde taşıdıkları hususiyetler (temel veya yan anlamlar ve bunların gerektirdiği kılış, gerçekleşme şekil veya tarzlar) etrafında ortaya çıkacağı açıktır. Bu itibarla biz de, burada, yukarıda verilen bir kaç örnek çerçevesinde perifrastik çiftleri (farklı fiillerin aynı adla aynı morfo-sentaktik görevi yüklenmek suretiyle oluşturdukları yapıları) bu hususlar etrafında tahlil etmeye ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

aralarındaki anlam farklılıklarını tespit etmeye çalıştık. Bu tür perifrastik çiftlerde sentetik usulde karşılıkları mevcut bulunsun veya bulunmasın, eğer kendileriyle kurulması mümkün olduğu takdirde, *ol-* ve *et-* ile meydana getirilen birleşiklerin zikredilen hareket kavramı bakımından, *ol-* ve *et-* fiillerinin ontolojik olarak salt *oluş* ve *kılış* bildirmeleri hasebiyle, *esas yap*; diğerlerinin ise *tâlî ifade şekilleri* hükmünde olacağı açıktır.

Bu bakımdan da birinciler salt olayın anlatımı bakımından (olay merkezli) *esas* veya *düz anlatım* şekilleri, ikinciler ise olayın anlatımı bakımından anlatıcının (olayın safhalarıyla da irtibatlı olarak) harekete, olaya bakış, onu algılayış, ifade tarzı, kısaca, anlatıcının kendisi (anlatıcı merkezli olma) dolayısıyla *tâlî* veya *mecazî anlatım şekilleri* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bunlarla birlikte, her ne kadar *dar ol-* gibi bir hareket kavramının *dar gel-*, *dar düş-* şeklindeki ifadelerinde anlatıcının olay (= *gömleğin dar vâsfına sahip olması*) karşısındaki yorumunu⁴ gösteren ve olayın anlatımı esnasında fiillerin hususiyetleri etrafında ortaya çıkan bir anlatım tarzına (anlatılmak istenen oluşun zayıf veya kuvvetle ifadesine) yöneldiği belirginleşse de *ateş aç-*, *ateş et-* gibi kimi örneklerinde olduğu üzere bir kısım birleşiklerin ise *tâlî*, *mecazî* bir anlatım yerine anlatılan olayın safhalarına yönelik vurgulama taşıdığı müşahede edilir ki bu durumda bu tür yapıların *tâlî şekil* vasfı taşımayacağı anlaşılır.

Bunların yanında *banyo al-*, *banyo yap-*, *park yap-* *park et-*, *iyilik yap-*, *iyilik et-* gibi bir takım örneklerin ise tercüme, yakıştırma vb. çeşitli sebeplerle ortaya çıkmış *diyalektal* (birbirlerinin yerine herhangi bir semantik veya morfo-sentaktik farklılık sezdirmeden kullanılabilen) *şekiller* olarak yorumlanması mümkünse de *banyo al-*, *banyo yap-* örneklerinde *al-* fiilinin bitiş kılınışının hareket kavramına tezlik, çabukluk kattığını söylemek de, kanaatimizce çok yanlış olmayacaktır. Ayrıca, *bela et-*, *bela kıl-*, *hedefi yap-*, *hedefi kıl-* gibi yapılarda ise kılınış bakımından herhangi bir farklılık olmamakla birlikte ikincilerin daha vurgulu veya kuvvetli bir ifade sergilemek üzere kullanıldığını da zikretmek uygun olacaktır:

(29) *Bütün bunları başımıza bela eden sizlersiniz.*

(30) *Bütün bunları başımıza bela kılan sizlersiniz.*

⁴ Butt (2004) da, İngilizcede *light verb* olarak adlandırılan bu tür yapılardaki fiillerin yönlendirici, tasvirî fiil olduğunu ve yorumlayıcı veya aspekte (anlatıcının olaya bakışına) yönelik fonksiyon icra ettiğini zikreder.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

(31) *Derneğimiz /.../ mesnetsiz bir kampanyanın hedefi kılınmak istenmektedir* (Fotomaç Gazetesi, 18 Mayıs 2007, sayfa 10)

Sonuç

Hareket veya olayın kendisi (hareket, olay merkezli olma) yahut anlatıcının (olayın safhalarıyla da irtibatlı olarak) harekete, olaya bakış, onu algılayış, ifade tarzı, kısaca, anlatıcının kendisi (anlatıcı merkezli olma) dolayısıyla farklı fiiller vasıtasıyla aynı morfo-sentaktik görevle aynı hareket veya olayın anlatılması ekseninde kurulmuş olmaları hasebiyle perifrastik çiftler olarak tanımlamayı uygun gördüğümüz bu tür yapıların aralarındaki anlam ayırtısını ve *esas* veya *tâli şekil* olarak semantik hiyerarşiyi belirleyen hususların birleşiklerde görev alan fiillerin kılınış farklılıkları, gerçekleşme biçim ve tarzları yanında diyalektal kullanım ile birlikte anlatıcının olay karşısında gösterdiği tercih dolayısıyla ortaya çıkan anlatım tarzı etrafında kümelenildiğini söylemek mümkündür. Ne var ki, bunlarla birlikte, bir makale sınırları içerisinde bir kaç örneği etrafında ele almaya çalıştığımız bu hususların daha etraflı bir incelemeye ihtiyaç duyduğunu da ifade etmekte, ayrıca, fayda buluyoruz.

KAYNAKÇA

ALTINÖZ, Mehmet (2003). *15 Şubat 2002 Tarihli Cumhuriyet, Hürriyet ve Türkiye Gazetelerinde Birleşik Fiiller*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

BANGUOĞLU, Tahsin (1990). *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.

BOESCHOTEN, Hendrik (2003). (Çev.: Muna Yüceol Özezen) "Yapmak Neden etmek Yerine Kullanılıyor - Tarihsel Bir Bakış", *Türkbilgi, Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2003/5, Hacettepe Ün., Yay., Ankara.

BUTT, Miriam (2004). *The Light Verb Jungle*.

Erişim tarihi: 08 Şubat 2008. http adresi:

<http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/butt/harvard-work.pdf>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- CANLISES, Mehmet (2002). *Anadolu ve Rumeli Ağzlarında Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- EDİSKUN, Haydar(1999). *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem(1993). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- ERTANE-BAYDAR, Arzu Sema (2002). *Kırım Tatar Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış – Deyimleşmiş Birleşik Fiiller ve Bu Fiillerin Öğretimdeki Yeri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- FİLİZOK, Ali Rıza (2001). *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Fotomaç Gazetesi (2007). Fotomaç Gazetesi, 18 Mayıs 2007, sayfa 10.
- GHAZY, Muhammed Ezzat Said (2001). *Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde Birleşik Fiiller*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GENCAN, T. Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ayraç Yay., Ankara.
- JOHANSON, Lars (2000). “Viewpoint Operators in European Languages”, in O Dahl (Ed) *Tense and Aspect in European Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- KARABACAK, Esra (2004). “Olmak Fiili Üzerine”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK Yay., Ankara.
- KARABEYOĞLU, Adnan R. (2008). *Türkiye Türkçesinde (ad + fiil birleşmelerinde) Yardımcı Filler*, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- KAYA, Yasemin (2007). *Olmak Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KB Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig* (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.
- KONONOV, A. N. (2001). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, (Moskva-Leningrad 1956) Multilingual, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara.
- KURUTAŞ, M. Ali (1997). *Sürgün'de Birleşik Eylemler (Yapıları ve Zaman Kılışları)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- KUTLU ERGÜR, Havva (1998). *Muhammediye Üzerinde Yardımcı Fiil İncelemesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- ÖZKAN, Bülent (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birlikte Kullanımları ve Eşdizimliliği*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- ÖZKAN, Mustafa (2004). *Tarih İçinde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Sabah Gazetesi (2008). *Sabah Gazetesi*, Yazarlar: Gürcan Bilgiç, 31 Mart 2008.
- SAKÇA, Bülent (2003). *Nehcü'l-Feradiste Birleşik Fiiller*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- SEV, Gülsev (1997). *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Bunların Hâl Ekli veya Eksiz Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ŞEN, Mesut (1999). "Almak Fiili Üzerine" 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yay., Ankara.
- TARLAN, Ali Nihad (1992). *Necâti Beğ Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- TOKYÜREK, Hacer (2005). *Eski Türkçede (VIII. YY. – XII. YY.) Yardımcı Fiiller*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- TUGUŞEVA, L. Yu. (2001). *Rannesredneverskoviy Tyurkskiy Literaturıy Yazık*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Sankt-Peterburg.
- YILMAZ, Mehmet (1988). *Arapça Bir Kelimeyle Türkçenin Yardımcı Fiilleri Şeklinde Kurulu Birleşik Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ZEYNALOV, Ferhad (1986). "Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt:XXIV-XXV, İstanbul.

----- (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (Çev. Yusuf Gedikli), İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*